

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК «ГЛУХІВ»

ЦЕНТР ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА
Національної академії наук України і
Українського товариства охорони пам'яток історії та культури

ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Олександра Довженка

СІВЕРЩИНА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Наукове видання

Випуск 10

Видається з 2008 року

Глухів – Київ
Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК
2017

Рекомендовано до друку:

Ученою радою Національного заповідника «Глухів»
(протокол № 2 від 12.04.2017 р.)

Вченою радою Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК
(протокол № 4 від 25.04.2017 р.)

Вченою радою Глухівського національного педуніверситету ім. О. Довженка
(протокол № 10 від 29.03 2017 р.)

Редакційна колегія:

О.Д. Савицький (голова), О.М. Титова (заступник голови), В.І. Абакумова,
Л.М. Бесов, С.І. Білокінь, Л.О. Гріффен, С.Ю. Зозуля, Г.Д. Казьмирчук, Ю.О. Коваленко,
О.І. Курок, І.В. Мошик, М.П. Недюха, Ю.О. Нікітін, С.І. Посохов, К.М. Тищенко,
С.П. Жукова (відповідальний секретар)

Адреса редакції:

41400, м. Глухів Сумської обл., вул. Шевченка, 30, тел./факс +380-5444-23557
e-mail: dikz@ukr.net

Адреса розміщення електронної версії видання в мережі Інтернет

<http://nz-hlukhiv.com.ua>

Видання зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 21939–11839ПР від 31.03.2016 р.)

Збірник наукових праць «Сіверщина в історії України»
внесений до переліку фахових видань з історичних наук
(Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.05.2016 р. № 515)

© Національний заповідник «Глухів», 2017
© Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2017
© Глухівський національний педагогічний університет
ім. О. Довженка, 2017

Коллежский регистратор Павел Еродиев
Из киевской духовной дикастерии Киево-Печерской
лавы в духовный собор».

(ЦДІАУК, ф. 128, оп. 1, № 184. Оригінал)

ПОСИЛАННЯ

1. Описание Гамалеевского Харлампиевского монастыря. – Чернигов, 1873. – 36 с.
2. Сулимовский архив. Фамильные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей XVII–XVIII в. – К., 2009.
3. Описание старой Малороссии (Нежинский полк). – К., 1893. – С. 351–354.
4. Протоіерей Юрій Мицик. Описи монастирів Сіверщини у класичному творі О.М. Лазаревського // Православний вісник Київського Патріархату. – 2013. – № 9 (вересень). – С. 45–48.
5. Настольная книга священно-церковно-служителя. – М., 1993 (репринтное издание 1913 р.). – Т. II. – С. 1561.
6. Ковалевська О. Забетонований пантеон // Український тиждень. – 2017. – № 5 (481). – С. 44–45.
7. Центральный государственный исторический архив УССР в Киеве. Путеводитель. – К., 1958. – С. 242.
8. Цей універсал було надруковано І.І. Бутичем: Універсали Івана Мазепи 1687–1709. – К., Львів, 2002. – № 82.
9. ЦДІАУК, ф. 1219, оп. 1, № 17.
10. ЦДІАУК, ф. 128, оп. 1 загальночерн. спр. 184.
11. ЦДІАУК, ф. 51, оп. 3, № 899, 903.
12. ЦДІАУК, ф. 51, оп. 3, № 10984, арк. 1–6.
13. ЦДІАУК, ф. 51, оп. 3, № 10986.
14. ЦДІАУК, ф. 51, оп. 3, № 10482, арк. 1–5.
15. ЦДІАУК, ф. 51, оп. 3, № 12453.
16. ЦДІАУК, ф. 51, оп. 3, № 11448, арк. 1–3.
17. ЦДІАУК, ф. 51, оп. 3, № 10036.
18. ЦДІАУК, ф. 51, оп. 3, № 342.
19. ЦДІАУК, ф. 51, оп. 3, № 11931, арк. 1–7.
20. ЦДІАУК, ф. 51, оп. 3, № 6934.
21. ЦДІАУК, ф. 51, оп. 1, № 1029.
22. ЦДІАУК, ф. 51, оп. 1, № 1026.
23. ЦДІАУК, ф. 51, оп. 3, № 10482, арк. 1–5.
24. ЦДІАУК, ф. 128, оп. 1, № 184.
25. ІРНБУВ, ф. I, № 61725.

Мыцык Ю.А., Тарасенко И.Ю. Материалы фонда 148 ЦГИА Украины в Киеве как источник по истории Пустынно-Харлампиевского Гамалиевского монастыря XVIII в.

В статье сделан обзор материалов 148 фонда ЦГИАУК, посвященный истории Гамалиевского монастыря, основанного гетманом Иваном Скоропадским. Также поданы наиболее интересные документы из этого и других фондов.

Ключевые слова: источники, гетман, Гамалеевский монастырь, архив, монахи, казачество.

Mytsyk Yu.A. Tarasenko I.Yu. Materials of the Fund 148 of the Central State Historical Archives of Ukraine in Kiev as a source on the history of the Desert-Kharlampievsky Hamaliiv Convent of the XVIII century

The article reviews the materials of the Fund of The Central State Historical Archives of Ukraine, dedicated to the history of the Hamaliiv Convent, founded by Hetman Ivan Skoropadskyi. Also the most interesting documents from this and other funds were submitted.

Key words: sources, hetman, Hamaliiv convent, archive, monks, Cossacks.

09.04.2017 р.

УДК

В.І. Мезенцев

КЕРАМІЧНІ РОЗЕТКИ З ДЕКОРУ ПАЛАЦУ І. МАЗЕПИ В БАТУРИНІ: КОМП'ЮТЕРНІ РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА КИЇВСЬКІ АНАЛОГІЇ

У статті на основі знайдених фрагментів керамічних полив'яних розеток розглядаються їх орнаментация й розміри та прийом оздоблення цими деталями фасадів резиденції гетьмана І. Мазепи в Батурині. Публікуються комп'ютерні реконструкції шести типів цілих розеток та проводяться порівняння з київськими зразками. Аргументується версія про триповерховість і надзвичайне багатство, різноманітність та київське походження керамічного декору палацу.

Ключові слова: Батурин, Гончарівка, палац І. Мазепи, керамічні розетки, комп'ютерні реконструкції, аналогії у Києві.

Історики архітектури вважають прийом оздоблення екстер'єрів мурованих церков керамічними полив'яними розетками однією з самотніх особливостей зодчества Гетьманщини [1]. Пояси цих барвистих деталей збагачували побілені стіни, надавали певний ритм і національний колорит українським бароковим спорудам. Дослідники гадають, що розетки були головною прикрасою фасадів палацу гетьмана Івана Мазепи на околиці Батурина Гончарівці [2].

В раніших статтях автора, Юрія Ситого та Людмили Мироненко, присвячених різним керамічним деталям того палацу, побіжно розглядалися деякі фрагменти й типи розеток, знайдені в ході розкопок його залишків у 2004–2010 рр. [3]. Ця праця є першим спеціальним дослідженням розеток палацу Гончарівки. Вона детально розгляне повнішу колекцію фрагментів тих виробів, знайдених під час розкопок решток Мазепиною маєтку в 2004–2013 рр., на основі їх фотографій автора та поточнить і доповнить висновки попередніх студій. Тут повніше опубліковані знімки таких знахідок та нові досконаліші комп'ютерні реконструкції відомих натепер шести типів розеток гетьманської резиденції, виконані членом Батуринської археологічної експедиції, художником Сергієм Дмитрієнком (Чернігів), під керівництвом автора 2017 р. Уперше порівнюються відтворені розетки Мазепиною палацу та ранньомодерних будівель Києва. Автор спирається на свої візуальні обстеження автентичних розеток, що збереглися на архітектурних пам'ятках та в музеях Києва, на їх опубліковані та архівні світлини XIX – початку XX ст. Тут надруковані його фото восьми репрезентативних київських зразків XVII–XVIII ст. (рис. 2, 3, 5).

Розкопки Мазепиної садиби на Гончарівці почала Чернігово-Сіверська експедиція Інституту археології НАНУ та Чернігівського національного педуніверситету ім. Т.Г. Шевченка (ЧНПУ) в 1995 р. У 2003–2013 рр. їх плідно продовжила Батуринська українсько-канадська археологічна експедиція за участі автора [4]. Її очолюють наукові співробітники Центру археології та стародавньої історії Північного Лівобережжя ЧНПУ к. і. н.

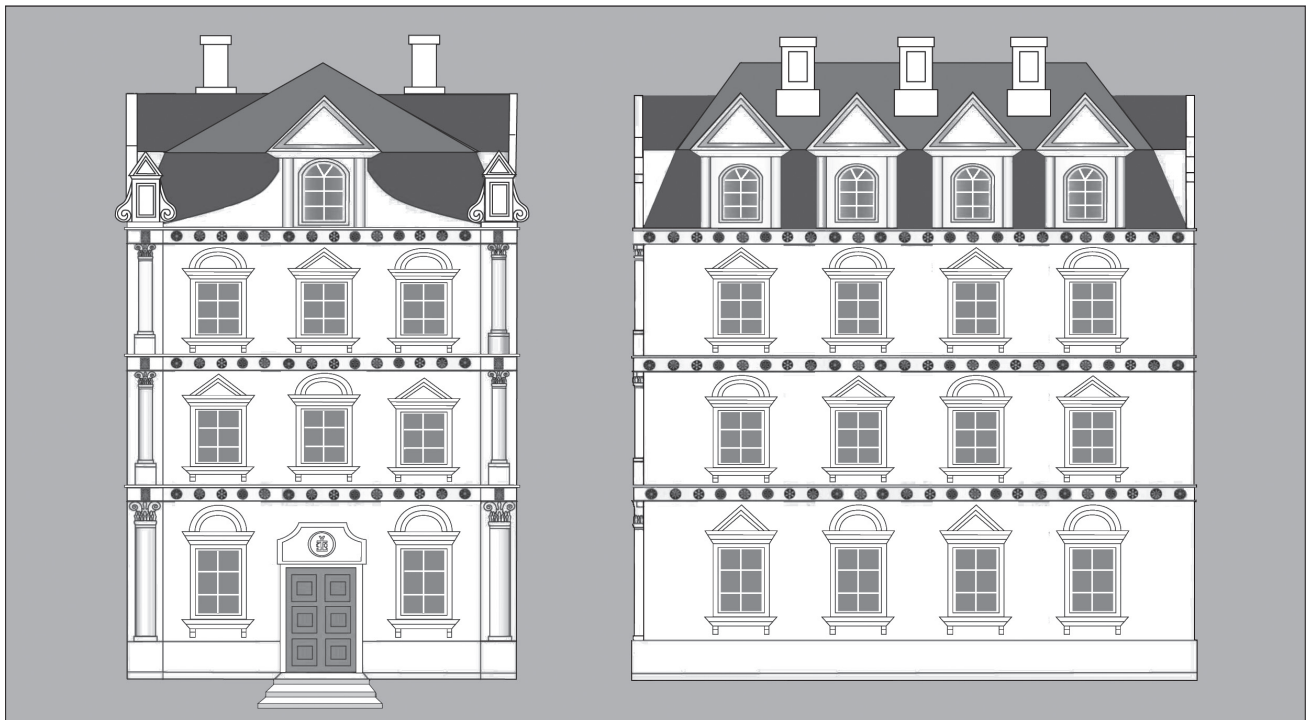

Рис. 1. Головний та бічний поздовжній фасади палацу І. Мазепи на околиці Батурина Гончарівці до 1708 р. Гіпотетична реконструкція В. Мезенцева, комп'ютерна графіка С. Дмитрієнка, 2016 р.

Вячеслав Скороход та Юрій Ситий. Автор є виконавчим директором проекту історико-археологічного дослідження Батурина при Канадському інституті українських студій Альбертського університету.

Перед 1700 р. І. Мазепа побудував прегарний мурований палац на передмісті Гончарівці й переніс туди свою головну резиденцію з замку-цитаделі Батурина. Під час зруйнування міста царською армією у 1708 р. палац було пограбовано й спалено.

На базі аналізу матеріалів археологічних досліджень його фундаментів і розвалів стін, письмових джерел та малюнку руїн Мазепиної резиденції в Батурині з колекції Фридриха-Вільгельма фон Бергхольца 1744 р. у Національному музеї Стокгольму дослідники відтворили план, габарити, архітектурне розв'язання та декор споруди. Автор докладно розглянув будівельну техніку, архітектуру, зовнішню орнаментацию та конструкцію підлог гончарівської вілли, їх походження та аналогії в серії раніших статей [5]. Спільно з С. Дмитрієнком він підготував гіпотетичні комп'ютерні реконструкції екстер'єру та дев'яти типів мощення підлог цієї споруди (рис. 1).

Разом з північною прибудовою довжина палацу становила біля 20 м, ширина – 14,5 м. Знавець зодчества козацької України Володимир Ленченко на основі опублікованого ним малюнку руїн Мазепиної резиденції в Батурині 1744 р. підрахував, що висота будинку з покрівлею сягала 25 м [6].

Більшість дослідників і автор вважають, що палац мав три поверхи, мансарду і підвал [7]. За вказаним малюнком та археологічними даними, наріжжя чільного фаса-

ду на кожному ярусі прикрашали цегляні півколони чи тричетвертні колони діаметром/шириною близько 30 см з різьбленими кам'яними коринфськими капітелями. Колони спирались на високі п'єдестали і символічно підтримували антаблементи з профільованими карнизами, які відокремлювали й вінчали кожний поверх. Первинно ордерні елементи були пофарбовані червоно-рудю вохристою фарбою, а пізніше побілені вапном. Цілковито потинькованим і побіленим палац Гончарівки дійшов до розорення Батурина 1708 р. [8].

Вірогідно, на замовлення І. Мазепи, його спорудили й оформили в основному за стилем зрілого центральноєвропейського бароко [9]. Однак, як покажемо нижче, спосіб опорядження фасадів палацу розетками мав інше походження.

Під час розкопок залишків палацу та сусідніх будівель Мазепиною маєтку на Гончарівці у 1995–2013 рр. знайдено велику кількість фрагментів керамічних розеток, особливо у сезони 2004–2010 рр. [10]. Їх кругла форма нагадує тарілки з сферично вигнутою центральною частиною й плоскими бортиками/крильцями. Як і пічні кахлі, глиняні розетки, очевидно, формували кахлярі у дерев'яних різьблених формах. На бортиках усіх розеток є по три отвори від цвяхів, якими їх прибили до фасадів палацу (рис. 2, 3).

Лицьова опукла поверхня має рельєфні симетричні зображення розеток у вигляді стилізованих квіток різних фасонів. Ця сторона вкрита поливою. Палітра розеток Гончарівки включала не менше шести кольорів. Найбільш певно виявляються білий, жовтий, зелений,

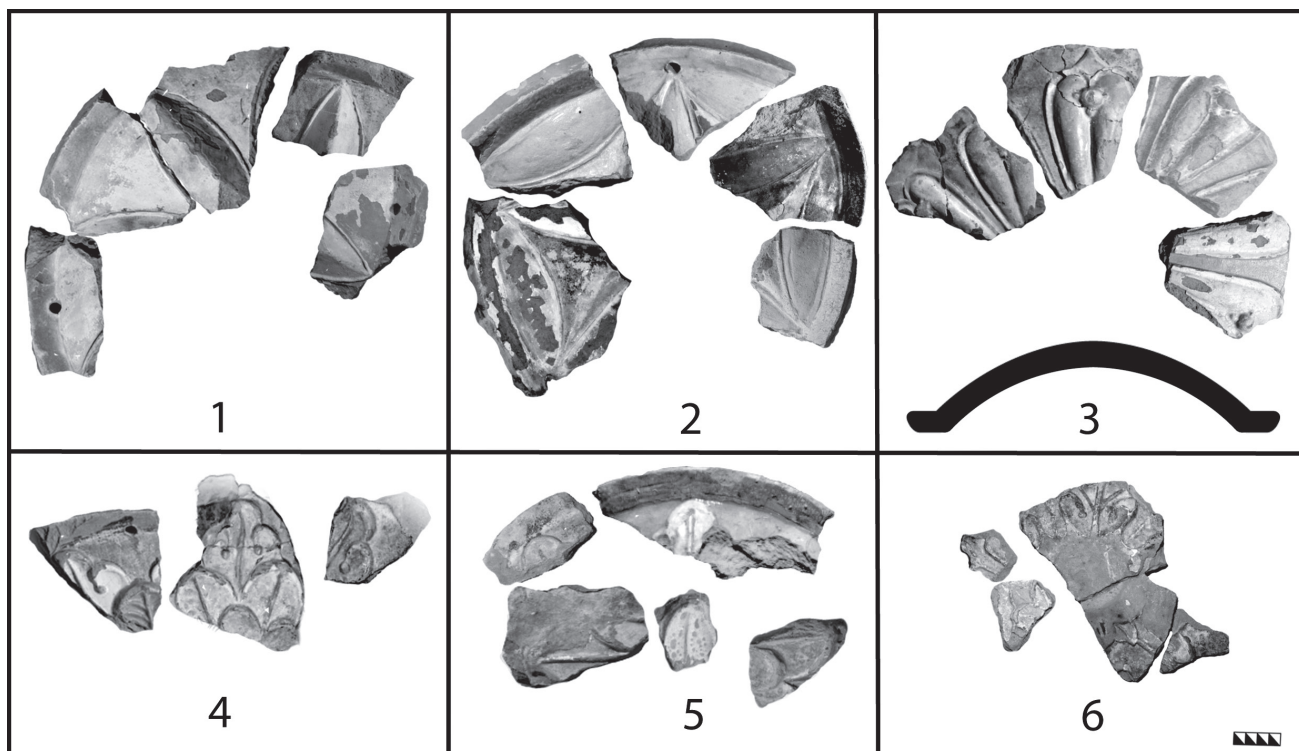

Рис. 2. Фрагменти керамічних розеток шести типів з підтипами різного коліру поливи з декору палацу Гончарівки.
Фото автора, профіль типу 3 за Ю. Ситим

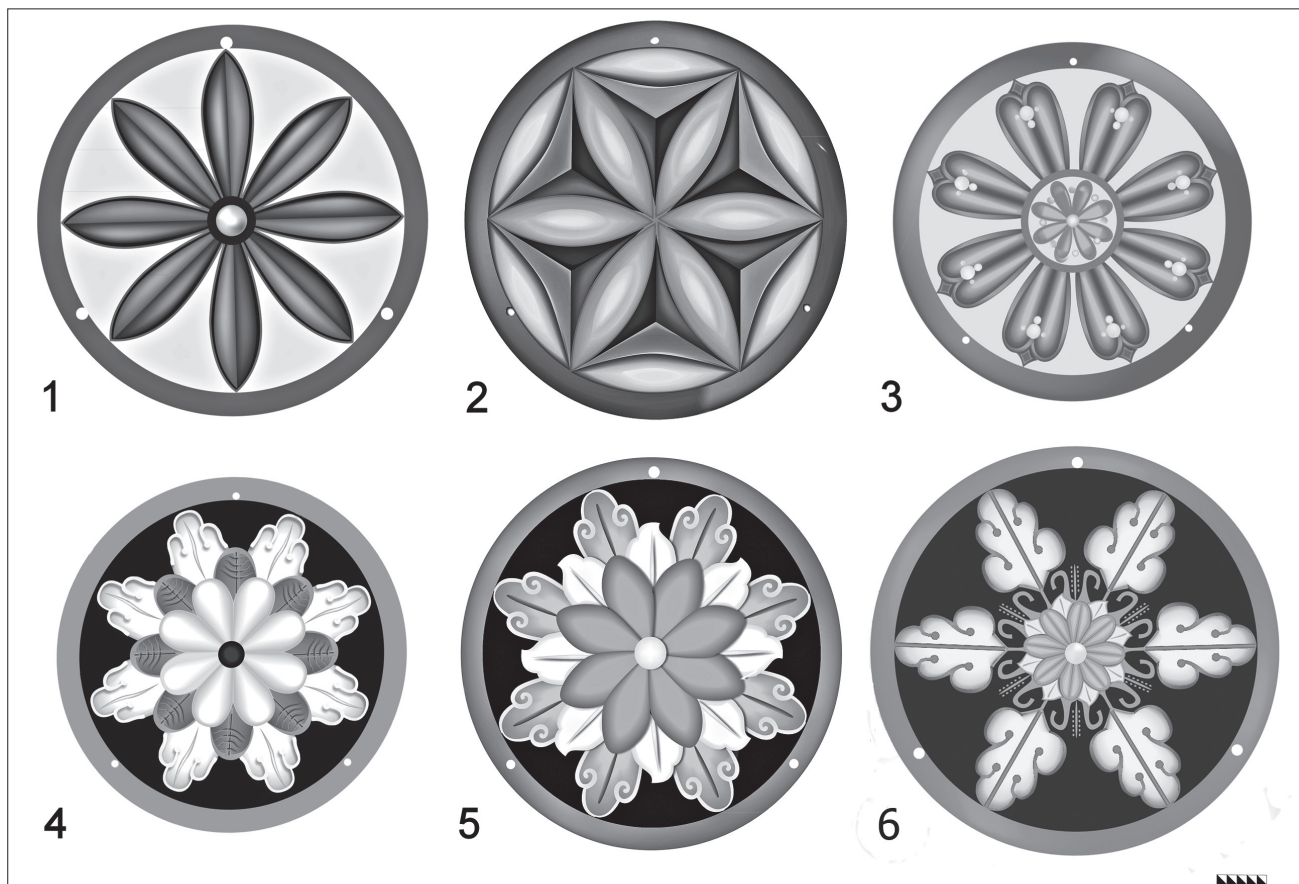

Рис. 3. Лицьові орнаментовані сторони розеток шести типів Мазепиної резиденції у Батурині (перед 1700 р.).
Гіпотетичні реконструкції В. Мезенцева та С. Дмитрієнка. Комп'ютерна графіка С. Дмитрієнка, 2017 р.

блакитний, бірюзовий (зелено-синій) і темно-синій кольори та їх відтінки. На деяких уламках розеток барви поблякли чи змінилися та емаль місцями облупилась. У тих випадках первинні кольори глазури відтворено гіпотетично. У розписах окремих розеток застосували від двох до п'яти кольорів поливи для забарвлення елементів рельєфного візерунку, фону й бортиків.

У 2010 р. Ю. Ситий з використанням автентичних фрагментів, знайдених на Гончарівці до того часу, графічно реконструював цілі лицьові декоровані сторони п'яти типів розеток, намалював профілі деяких з них, визначив їх діаметр і висоту опуклих середніх частин. Кожний тип має відмінний рельєфний квітковий і геометричний орнамент (типи 94 А – Д за загальною типологією Ю. Ситого керамічних кахлів Батурина XVII–XVIII ст.) [11]. Того ж року С. Дмитрієнко на основі реконструкцій Ю. Ситого та фото уламків зробив першу спробу мальованих кольорових реконструкцій зображень на розетках цих п'яти типів, які опублікував автор [12].

2017 р. С. Дмитрієнко разом з автором детально проаналізували багато фото фрагментів, знайдених під час розкопок Мазепиної садиби у 2004–2013 рр., і підготували гіпотетичні комп'ютерні кольорові реконструкції шести типів цілих розеток та уперше їх численних підтипів (рис. 2, 3). Вони підправили, поточнили й доповнили попередні графічні реконструкції та підрахунки діаметру розеток гончарівського палацу.

Опишемо декор лицьових площин відомих натеper розеток цього палацу за фото автора їх фрагментів та нашими комп'ютерними реконструкціями цілих дета-

Рис. 4. Керамічна глазурована розетка XVII–XVIII ст. типу I з оформлення споруд Києво-Печерської лаври. Знімок Д. Фінадоріної

лей. Виділені нами шість типів мають різні рельєфні зображення і підтипи з відмінними кольорами поливи та їх комбінаціями. При описі користуємось новою простішою типологією (типи 1–6) цих окремих деталей зовнішнього оформлення споруд, подібною до типології розеток XVII–XVIII ст. Києво-Печерської лаври [13].

Найпростішими за рельєфним декором були розет-

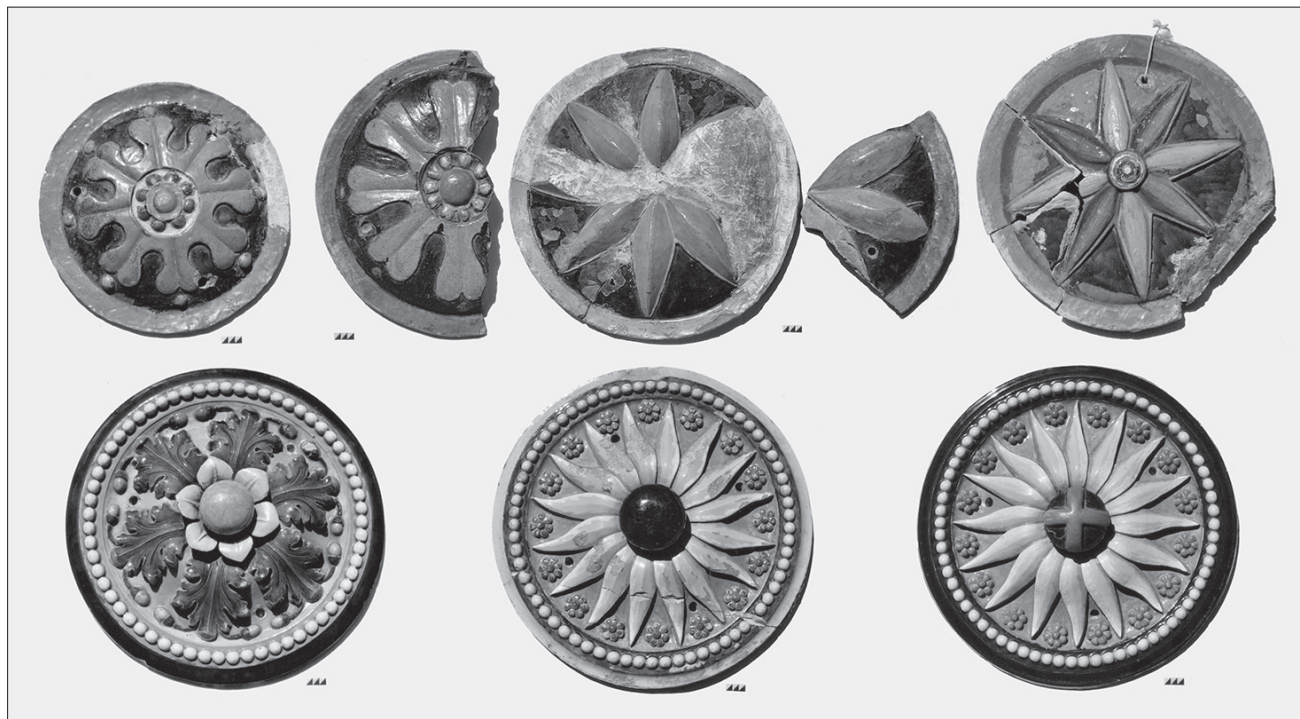

Рис. 5. Розетки XVII–XVIII ст. з убору зруйнованих Успенського собору лаври, неідентифікованих барокових церков (нагорі) та Михайлівського Золотоверхого собору Києва. Національний заповідник «Софія Київська». Тут і далі фото автора

Рис. 6. Низки керамічних розеток на фасадах і банях відбудованого Успенського собору Києво-Печерської лаври

ки Мазепиної резиденції типу 1 (тип 94 Г за типологією Ю. Ситого). На їх лицьовій стороні зображено стилізовану квітку з вісьм'ю рельєфними радіальними ланцетовидними пелюстками з вираженим поздовжнім ребром і закраїнами та плавно загостреними обома кінцями. Можна припустити, що в центрі з'єднання пелюсток була тичинка/серцевина за аналогією з подібним типом І розеток Києво-Печерської лаври [14] (рис. 2.1, 3.1, 4).

Кожну батуринську розетку типу 1 розписано двома-трьома кольорами емалі. Знайдено фрагменти від трьох-чотирьох підтипів з відмінним розподілом барв. На першому пелюстки вкриті яскравою соковитою жовтою поливою, тло – білою, а бортик – бірюзовою. Імовірно, другий і третій різновиди відрізнялись синім та блакитним фоном. Четвертий варіант має блакитний колір пелюсток і бортика й біле тло.

За комп'ютерними реконструкціями С. Дмитрієнка, типи 1, 2, 6 представляли найбільший формат розеток палацу Гончарівки, розміри яких вкажемо нижче (рис. 3).

На унікальних розетках типу 2 (тип 94 А за Ю. Ситим) поєднали рослинні та геометричні мотиви. Там зображено квітку з шістьма радіальними злегка опуклими пелюстками, плавно загостреними з обох кінців. Їх верхівки з'єднані схожими за формою шістьма плоскими фігурами, що розташовані уздовж бортика. Проміжки між пелюстками заповнені трикутними пірамідками

високого рельєфу з увігнутими боками (рис. 2.2, 3.2).

Кожну розетку типу 2 вкрито глазур'ю двох-трьох кольорів. Знайдено уламки його трьох-чотирьох підтипів з варіаціями барв. На першому радіальні опуклі пелюстки та бортик вкриті білою поливою, плоскі фігури, що межують з бортиком, – бірюзовою, а тригранні пірамідки між ними – жовтою. На другому підтипі пелюстки та подібні фігури по периметру розетки жовті, пірамідки білі, а бортик зелений чи салатний. Відміною третього різновиду є блакитний колір пірамідок і бортика. Майже втрачена емаль одного уламку дозволяє лише гадати, що був четвертий підтип з альтернативним розписом: блакитними чи бірюзовими пелюстками і бортиком, білими фігурами по краю розетки та жовтими пірамідками. Знайдені фрагменти розетки четвертого підтипу описані Ю. Ситим [15].

Батуринські розетки типу 3 (тип 94 Б за Ю. Ситим) мають ошатний рельєфний рослинно-геометричний візерунок. Там зображено вісім радіальних здвоєних опуклих пелюсток з розширеними заокругленими кінцями та тичинкою у вигляді малої квітки в центрі. На кінцях пелюсток наліплені великі й малі кульки і ромбічні завершення між лопатями здвоєних пелюсток. Вражає незвичайне дбайливе оздоблення розеток цього типу такими дрібними наліпами геометричних форм іншого кольору глазурі.

Палітру кожної розетки типу 3 складають три-чотири кольори емалі. Знайдено частини від трьох-чотирьох підтипів з різним забарвленням елементів. На першому пелюстки мають густий зелено-синій колір поливи, кульки і ромбіки на завершеннях пелюсток – жовтий, а тло – темно-синій. На другому варіанті відмінне тільки жовте тло. На третьому різновиді пелюстки білі, кульки-наліпи блакитні, а фон жовтий. За гіпотетичною реконструкцією четвертого підтипу С. Дмитрієнком, там чергуються здвоєні пелюстки білого й синьо-зеленого кольорів, а їх кульки і ромбіки блакитні. На підтримку такого рішення згадаємо подібне чергування пелюсток двох кольорів глазури на розетках типів I та VI споруд Києво-Печерської лаври [16] (рис. 2.3, 3.3, 4).

В ході комп'ютерних реконструкцій типів 3 і 4 С. Дмитрієнко визначив їх як однакові найменші формати розеток палацу Гончарівки. Він допускає, що були й великоформатні варіанти розеток типу 3 з дванадцятипелюстковою квіткою та типу 4 з десятипелюстковою.

На розетках цього палацу типу 4 (тип 94 В за Ю. Ситим) зображено вишуканий рельєфний квітковий орнамент, складений з трьох концентричних рядів пелюсток. Зовнішні найбільші радіальні стилізовані пелюстки мають заокруглені трилопатеві завершення з рельєфною окантовкою та виділеною центральною поздовжньою злегка вигнутою прожилкою. Між цими пелюстками вставлено менші округлі листочки з делікатними прожилками (на інших підтипах там округлі пелюстки), що утворюють середній пояс. В центрі зображено малу квітку з заокругленими окантованими пелюстками.

За графічною реконструкцією розетки 4 типу Ю. Ситого, її прикрашали шість зовнішніх пелюсток, шість проміжних листочків та п'ять пелюсток внутрішньої квітки [17]. Однак на комп'ютерній реконструкції С. Дмитрієнко збільшив кількість пелюсток до восьми у трьох концентричних рядах цієї композиції (рис. 2.4, 3.4).

Кожну розетку типу 4 розмальовано поливою трьох-п'яти кольорів. Аналіз фото уламків цих виробів дозволяє виділити три-чотири його підтипи з різним розподілом барв. Перший має білі великі зовнішні та малі центральні пелюстки, яскраво-зелені середні листочки, кобальтове тло і бірюзовий бортик. Рельєфна окантовка центральної лопаті чи усіх трьох лопатей зовнішніх пелюсток позначена стрічкою жовтої глазури.

Відміною другого підтипу є світло-бірюзові найбільші та найменші внутрішні пелюстки і білий колір проміжних округлих пелюсток з прожилками, що тут замінюють листочки. Тонкі центральні поздовжні прожилки на середніх і зовнішніх пелюстках делікатно наведені жовтою емаллю. Прийоми позначення прожилок пелюсток жовтою поливою та облямування деталей каймою такого кольору використовували в декорі розеток типів I–VII Києво-Печерської лаври [18].

Третій різновид типу 4 має рельєфну блакитну окантовку трьох лопатей зовнішньої пелюстки. На решті цьо-

го фрагменту розетки емаль майже втратила колір. На підставі дослідження його світлин С. Дмитрієнко припускає, що було два варіанта розеток з жовтими й блакитними зовнішніми пелюстками з блакитними облямівками на білому чи темно-синьому фоні. Він підготував їх гіпотетичні комп'ютерні реконструкції (рис. 2.4, 3.4).

До п'яти типів розеток Мазепиного палацу, виділених Ю. Ситим у 2010 р., є підстави додати ще один. 2007 р. під час розкопок його залишків знайшли найбільший відомий натеper фрагмент розетки з довгим крильцем, який візуально обстежив і сфотографував автор [19]. Від орнаменту там зберігся тільки рельєфний заокруглений кінець великої трилопатевої пелюстки, вкритої соковитою жовтою поливою, та бірюзова глазурь на бортику. Завершення центральної частини цієї пелюстки гладке і не має рельєфної окантовки, на відміну від зовнішніх трьох менших пелюсток розеток типу 4 (рис. 2.4.5).

В центрі жовтої пелюстки розетки, що описується, є масивний прямий поздовжній валик, більший, ніж рельєфні тендітні вигнуті загострені на кінці прожилки на зовнішніх пелюстках розеток типу 4. На відміну від них, цей центральний валик не досягає верхнього краю пелюстки.

Частково уціліла її ліва менша лопать вінчається малою волотою. Хоч правий бік пелюстки пошкоджений і жовта полива сколота, там явно була така сама симетрична права доля пелюстки. Замість волоток між лопатями зовнішніх пелюсток розеток типу 4 наліплені мініатюрні кульки. За комп'ютерними реконструкціями С. Дмитрієнка, розетка, що розглядається, як і такі деталі типу 4, мали по вісім радіальних пелюсток у кожному з трьох концентричних рядів, але вона була трохи більша за діаметром.

На фото лицьової площини цієї розетки навколо жовтої пелюстки не простежується жодного залишку глазури. Якщо дійсно її тло було теракотовим, то вона є унікальною серед відомих розеток Гетьманщини.

Ю. Ситий відносить цю розетку до типу 4 (94 В), як його підтип [20]. Однак уважний порівняльний аналіз переконав автора та С. Дмитрієнка виділити її як окремий тип 5, що був схожим за квітковим дизайном до менших розеток типу 4 (рис. 2.4.5, 3.4.5). Вище ми показали, що глиняні розетки цих типів не тотожні за рельєфними візерунками і, відповідно, відтискалися у різних матрицях. Різні діаметри розеток типів 4 і 5 за підрахунками С. Дмитрієнка вкажемо нижче.

В межах типу 5 виявляються три-чотири підтипи з різними кольорами полив'яного розпису. На основі світлин вищерозглянутого уламку розетки та з урахунком подібності її орнаменту до розеток 4 типу С. Дмитрієнко та автор гіпотетично відтворили декор цієї деталі технікою комп'ютерної графіки як стилізовану квітку з трьома концентричними поясами пелюсток і тичинкою в центрі. На нашу думку, її перший підтип мав жовті зовнішні й внутрішні пелюстки, бірюзові проміжні пелюстки та бортик і теракотове тло без жодного покриття.

На базі обстеження знімків трьох менших фрагментів розеток типу 5 гіршої збереженості барв глазурі дослідники гіпотетично реконструювали другий підтип з білими зовнішніми й внутрішніми пелюстками, бірюзовими бортиком і середніми пелюстками з виділеними прямими центральними прожилками та темно-синім фоном. Відміною третього різновиду цього типу могли бути бірюзові внутрішні пелюстки та білі проміжні й зовнішні пелюстки.

Аналіз ще двох малих уламків розеток, згодом приналежних до типу 5, дозволив відтворити комп'ютерним методом його можливий четвертий варіант з бірюзовими зовнішніми й внутрішніми пелюстками, білими чи жовтими середніми пелюстками, зеленим або бірюзовим бортиком та кобальтовим тлом. На обох фрагментах збереглась тонка жовта стрічка уздовж заокругленого завершення зовнішніх пелюсток подібно, як на білих зовнішніх пелюстках першого різновиду розеток типу 4. Тож, палітру розеток типу 5 складали два кольори емалі у комбінації з теракотовим фоном та три-чотири барви включно з жовтою каймою (рис. 2.5, 3.5).

Значно менше знайдено фрагментів розеток типу 6 (тип 94 Д за типологією Ю. Ситого) і на них порівняно обмежено збереглась полива синього й жовтого кольорів. Тому 2010 р. Ю. Ситий і С. Дмитрієнко підготували тільки свої чорно-білі реконструкції рельєфного візерунку розетки такого типу [21].

У 2017 р. С. Дмитрієнко на основі первинного малюнку цієї розетки Ю. Ситого та вивчення знімків уламків уперше запропонував її гіпотетичну кольорову комп'ютерну реконструкцію. Вона мала пишний квітковий орнамент, що складався з трьох концентричних кіл радіальних стилізованих фігурних пелюсток, аналогічно до схеми декору розеток типів 4 і 5. Шість найбільших зовнішніх пелюсток, згодом, вкритих жовтою поливою, мали п'ятилопатеку форму, рельєфні прожилки та окантовки, які плавно описували лопаті. Між пелюстками розміщались радіальні тендітні прямі стебла, рясно оздоблені кульками по боках. Їх фланкували рельєфні дужки, що загинались назовні і вінчалися мініатюрними кульками на синьому тлі розетки.

На стебла зовнішніх пелюсток накладено малі пелюстки середнього ряду з загостреними несиметричними кінцівками. Єдина така пелюстка, вціліла на уламку розетки, вкрита жовтою емаллю і має рельєфну центральну поздовжню прожилку. Заокруглені більші пелюстки внутрішньої квітки також мали виділену центральну прожилку і, мабуть, бірюзовий колір, як і бортик (рис. 2.6, 3.6). Гадаємо, що розпис розетки типу 6 включав не менше трьох барв. Але не знайдено її різновидів інших кольорів.

Не виключено, що типів і підтипів розеток в опорядженні палацу І. Мазепи на Гончарівці було більше, ніж відомо натеper. Продовження розкопок його маєтку може увінчатись знахідками нових різновидів цих

численних деталей.

Так, проведені дослідження і систематизація знайдених фрагментів розеток палацу Гончарівки в ході комп'ютерних реконструкцій цілих зразків дозволяє підсумувати, що в його декорі використали шість вищеописаних типів керамічних полив'яних розеток та від 16 до 21 їх підтипів, переважно три-чотири різновиди в межах кожного типу. Ці вироби оздобили глазур'ю не менше шести кольорів, від двох до п'яти барв в окремих розетках. За підрахунками С. Дмитрієнка на основі нашої комп'ютерної реконструкції Мазепиного палацу, оформлення його фасадів потребувало приблизно 264 розетки (рис. 1). Для порівняння, відбудований до 2000 р. величний Успенський собор Києво-Печерської лаври прикрасили 362 копіями керамічних полив'яних розеток [22].

На жаль, малі розміри майже усіх уламків розеток, знайдених на садибі І. Мазепи, дотепер перешкоджають точному визначенню їх параметрів (рис. 2). Тому дослідники запропонували розбіжні підрахунки діаметру цих деталей.

У звітах археологів про розкопки Батурина 1995 р., 2004 р. та 2010 р. повідомляється про знахідки на місці Мазепиного маєтку фрагментів розеток типів 2–4 (94 А – В), що мали діаметри 30 см, 34,5 см і 40 см. Там же вказано, що висота їх опуклих середніх частин була біля 7 см. Плaskі бортики/крильця мають ширину 1,5–2,2 см і товщину до 2 см [23].

Ю. Ситий та Л. Мироненко у статті про кахлі та розетки типів 1, 2, 4, 6 (94 А, В – Д), виявлені під час розкопок решток споруд гончарівської садиби 2009 р., вказали, що діаметр розеток був приблизно 34,5–35 см [24]. Однак, за останніми дослідженнями своїх малюнків розеток Гончарівки, Ю. Ситий твердить, що вони мали діаметр 30–32 см. На підставі обміру найбільшого фрагменту розетки з довгим бортиком, який знайшли 2007 р. і відносимо до типу 5, цей археолог визначив її діаметр рівним 32 см [25]. В процесі комп'ютерних реконструкцій шести типів цілих розеток палацу Гончарівки С. Дмитрієнко виділив три формати діаметрами 36–37 см (типи 3 і 4), 40 см (тип 5) та 44 см (типи 1, 2, 6) (Див. рис. 3).

На нашу думку, треба взяти до уваги розміри кількох керамічних масивних прямокутних полив'яних і теракотових плит з рельєфним гербом і монограмою І. Мазепи, знайдених під час розкопок його резиденції. Їх великі частини краще збереглися і дозволили Ю. Ситому надійно встановити висоту й ширину цих плит: 41 x 33,5 см [26].

За нашою реконструкцією екстер'єру Мазепино-го палацу, такі плити встановили на фризах антаблементу над капітелями наріжних колон чолового фасаду. Між геральдичними плитами на фризах розмістили й низки розеток [27] (рис. 1). Ю. Ситий та Л. Мироненко також вважають, що розетки та гербові плити стояли разом на декоративному фризі фасаду [28]. Скоріше

Рис. 7. Рестастровані розетки на фризі антаблементу друкарні 1701 р. Києво-Печерської лаври

за все, висота гербових плит (41 см) відповідає ширині цього фризу, а ширина плит (33,5 см) – діаметру розеток, чи їх меншого формату. Явно діаметр розеток не міг бути більшим за ширину фризу та вказану висоту геральдичних плит. Нагадаємо, що колони, які підпирали антаблементи палацу, мали діаметр біля 30 см, близький до ширини гербових плит і, як гадаємо, до діаметру малоформатних розеток.

Однак у світлі співставлених різних підрахунків розмірів розеток допускаємо використання в декорі фасадів триповерхового палацу Гончарівки кількох форматів розеток з діаметрами 30–32 см, 33,5 см, можливо, також 34,5–35 см та біля 40 см. Три формати керамічних розеток застосували у зовнішньому оформленні Успенського собору Києво-Печерської лаври, порівняння з якими наведемо нижче. Сподіваємось, що нові знахідки розеток на маєтку І. Мазепи допоможуть уточнити й перевірити вказані габарити цих виробів.

За аналогіями архітектурних пам'яток з розетками XVII–XVIII ст., що збереглися у Києві та інших містах Середньої Наддніпрянщини, ці деталі прибивали цвяхами в ряд на фризи антаблементу з чергуванням різних типів і підтипів. Зазвичай ними прикрашали завершення фасадів та барабанів бань мурованих церков, дзвіниць, трапезних та інших монастирських будівель (рис. 6–8). На наш погляд, виявлена порівняно

велика кількість типів і особливо підтипів розеток, використаних в уборі палацу Гончарівки, вказує на оздоблення ними фризів антаблементів усіх трьох поверхів, як зображено на реконструкції його екстер'єру (рис. 1). Це тим більш правдоподібно, якщо там застосували різні формати розеток діаметрами від 30 см до 40 см. Відповідно, для кращого зорового сприймання більші розетки, радше, помістили на фризи антаблементів верхніх ярусів, а менші – на нижніх.

Наприклад, більші розетки діаметрами 41 см та 62 см прикрашали високі підбання Успенського собору Києво-Печерської лаври, а під карнизами його фасадів розмістили розетки 37 см у діаметрі. Такими меншими розетками оформили й фризи антаблементу першого поверху друкарні 1701 р. та барабану невисокої бані Микільської лікарняної церкви лаври біля 1700 р. [29] (рис. 6, 7).

За обмірами автором трьох цілих масивних автентичних керамічних глазурованих розеток кінця XVII–XVIII ст., якими оздобили найвищу центральну баню Михайлівського Золотоверхого собору Києва, їх діаметри є 45–46 см і 52 см [30]. Копії таких розеток встановили там під час відбудови пам'ятки до 2000 р. (рис. 5, 8). На фризах антаблементів різолітів західного фасаду Михайлівського собору первинні керамічні розетки та їх сучасні репліки мають набагато менший розмір [31].

Рис. 8. Великі розетки на головній бані реконструйованого Михайлівського Золотоверхого собору Києва

Застосування вказаної великої кількості різновидів розеток, правдоподібно, різних форматів у декорі палацу І. Мазепи в Батурині говорить на користь версії більшості дослідників про його триповерховість та відповідної реконструкції цієї споруди автором (рис. 1). Ці дані протирічать твердженню деяких археологів про приналежність палацу Гончарівки до типу одноповерхових кам'яниць, звичайних невибагливих осель козацької старшини народної традиції. Вони неправомірно порівнюють архітектурне розв'язання, зовнішній убір, план і параметри головної Мазепиної резиденції та цегляного одноповерхового будинку полковника Якова Лизогуба у Чернігові 1690-х рр. [32]. Проте в таких кам'яницях Гетьманщини фасадні керамічні розетки та геральдичні плити не зустрічаються. Інші аргументи на підтримку погляду про багатоярусність палацу Гончарівки викладені у кількох статтях автора, присвячених його архітектурі, будівельній техніці, орнаменталі та конструкціям підлог [33].

Розкопки залишків інших світських і культових споруд Батурина XVII–XIX ст. не виявили там керамічних розеток. У натурній реконструкції цегляної одноповерхової гетьманської резиденції кінця XVII ст. в цитаделі батуринської фортеці 2008 р. київські реставратори прикрасили фриз її антаблемента полив'яними поліхромними розетками без обґрунтування археологічними чи іншими джерелами.

Спеціалісти з вивчення художньої кераміки відзначають високий технічний і мистецький рівень пічних кахлів, розеток та вставок з Мазепиним гербом палацу Гончарівки, визнають їх цінними творами архітектурної майоліки українського бароко [34]. Проведене дослідження показує, що розетки були однією з найбільш численних і типологічно розвинутих категорій керамічного вбрання цього палацу. Кількістю і різноманітністю вони поступались лише асортименту пічних кахлів палацу, серед яких Ю. Ситий виділив близько 30 різновидів [35].

Для порівняння, в екстер'єрі грандіозного Успенського собору Києво-Печерської лаври виявили сім типів та 11 підтипів розеток. В опорядженні менших споруд лаври – Троїцької надбрамної та Микільської церков і друкарні – застосували тільки по два типи чи підтипи розеток [36] (рис. 4–7).

Наші висновки про оздоблення палацу Гончарівки розетками шести типів з 16–21 підтипів і палітрою не менше шести кольорів поливи та їх відтінків доповнюють результати попередніх досліджень про використання там семи-дев'яти способів мощення і орнаментативної підлог глазурованими й теракотовими плитками, біля 30 різновидів майстерних полив'яних різнобарвних пічних кахлів та двох варіантів теракотових і глазурованих геральдичних плит [37]. Ці дані свідчать про надзвичайну ошатність, коштовність та різноманітність керамічного декору головної резиденції І. Мазепи у Батурині.

Детально порівнюємо реконструйовані розетки його палацу з такими прикрасами споруд Києва. За фото XIX – початку XX ст. там ледве не кожна барокова мурована церква, дзвіниця і деякі трапезні та інші монастирські будинки були оформлені керамічними полив'яними розетками [38].

Дарія Фінадоріна ґрунтовно дослідила розетки XVII–XVIII ст. Успенського собору, Троїцької надбрамної та Микільської лікарняної церков і друкарні Києво-Печерської лаври й виділила там вісім типів. Кожний з них складається з двох-трьох підтипів різного кольору поливи [39] (рис. 4–7).

Автор зробив фотографії та обміри восьми автентичних цілих та фрагментованих керамічних глазурованих розеток різних типів, які зберігаються у фондах Національного заповідника «Софія Київська». Очевидно, п'ять з них походять від убору Успенського собору лаври, зруйнованого 1941 р., та неідентифікованих ранньомодерних церков Києва, знесених у 1930-х рр., і мають діаметри 40–45 см. Як згадувалось вище, три великі розетки кінця XVII–XVIII ст. діаметрами 45–52 см прикрашали головну баню Михайлівського Золотоверхого собору, розореного 1935 р. [40] (рис. 5, 8).

Великі розетки вказаних київських будівель були більші за такі елементи палацу Гончарівки. Нагадаємо, що Д. Фінадоріна виділила три формати розеток Верхньої лаври з діаметрами від 37 см до 62 см. Висота півсферичних середніх частин лаврських розеток (8–9 см) та ширина їх плоских бортиків (2,5–3 см) незначно перевищують подібні розміри батуринських зразків. В найбільших розетках Успенського собору бортики набагато ширші: 5 см [41].

На боках опуклих центральних частин розеток споруд лаври та Михайлівського собору з фондів Софійського заповідника пробито три-чотири отвори від цвяхів, якими їх прибили до стін (рис. 4, 5). В розетках гончарівського палацу такі отвори трохи менші й знаходяться виключно на внутрішніх краях бортиків. Мабуть, вони зроблені до випалення цих виробів.

Перелічені вище шість кольорів поливи розеток Мазепиної вілли широко використовували в розписах подібних деталей XVII–XVIII ст. у Києві. Однак там палітра була багатша. Загалом для оздоблення розеток Верхньої лаври вживали не менше 10 кольорів й

відтінків глазури. Зокрема, там користувались коричневою емаллю, що не характерна для полив'яної кераміки Батурина до його погрому 1708 р.

Подібно як в розетках Гончарівки, у кожному різновиді лаврських розеток застосовували три-чотири кольори поливи [42]. Але на трьох великих розкішних розетках головної бані Михайлівського собору налічуємо по шість-сім барв. Їх розмаїта політра включає червоний чи рожевий, чорний, бежевий та інші кольори, котрі відсутні на розетках гончарівського палацу та навіть будівель лаври (рис. 4, 5).

Описаний вище реконструйований тип 1 розеток того палацу з найпростішим рельєфним зображенням стилізованої квітки з вісьмома радіальними пелюстками з плавно загостреними кінцями є найближчою аналогією розеток типу I і IV, за типологією Д. Фінадоріної. Їх бачимо на підбанні Троїцької церкви, головній бані та фасадах Успенського собору й друкарні Києво-Печерської лаври (рис. 2.1, 3.1, 4–7).

Спрощеною схематизованою версією розеток типу I є такі деталі на фризі підбанні Микільської лікарняної церкви лаври (тип VIII за Д. Фінадоріною). Вони позбавлені рельєфного рослинного візерунку і лише розписані поливою трьох кольорів. На першому підтипі цих розеток намальовано жовтою глазур'ю стилізовану квітку з шістьма радіальними плавно загостреними на завершеннях краплевидними пелюстками та напівкруглою тичинкою, які нагадують рельєфні зображення розеток типу 1 Мазепиної резиденції [43].

Однотипні реставрована та фрагментована більші розетки діаметром 43 см, що походять від неідентифікованих знесених барокових церков Києва, знаходяться у фондах Національного заповідника «Софія Київська» (рис. 5). Схожими до типу 1 є також дві великі й вишукані розетки з центральної бані Михайлівського собору діаметром 51–52 см з тих фондів. Але кількість радіальних вузьких клиновидних пелюсток там збільшено до 16 і додано низки наліпних малих квіток і кульок уздовж бортиків та масивну кулю в центрі на місці тичинки (рис. 5). Лариса Виногородська вважає це стилізованою квіткою лотоса [44]. Відтворена батуринська розетка типу 2 з шістьма радіальними пелюстками з плавно загостреними кінцями має деяку подібність до квіткового дизайну типу 1 та його київських аналогів (рис. 2.2, 3.2, 4, 5).

Більш загальну схожість мають квіткові орнаменти розеток типу 3 палацу Гончарівки та типів II і VII, які оздоблюють фасади й підбанні Успенського собору, друкарні та барабан купола Троїцької церкви [45]. Автентичні цілі й фрагменти розеток цих лаврських споруд збереглися у сховищах Софійського заповідника. На розетках обох вказаних типів зображено вісім рельєфних радіальних здвоєних пелюсток зеленої поливи, що потовщуються на кінцях і завершені невеликими напівкруглими жовтими наліпами з тичинкою в

центрі на кобальтовому тлі (рис. 2.3, 3.3, 5).

На типах I–VII розеток Києво-Печерської лаври декоративні елементи часто облямовані каймою жовтої емалі [46]. Нагадаємо, що подібно жовтою стрічкою окантовані зовнішні трилопатеві пелюстки розеток типів 4 та 5 Мазепиної господині (рис. 2.4.5, 3.4.5).

Квітковий візерунок її розеток типів 4–6 з вісьмома та шістьма великими фігурними пелюстками дещо нагадує вибагливий орнамент розетки головної бані Михайлівського собору, що знаходиться у фондах Софійського заповідника і має діаметр 45 см. На ній зображено шість рельєфних масивних стилізованих листів оканту зеленої глазурі та шість малих жовтих фігурних пелюсток, які обрамовують тичинку у вигляді великої блакитної кулі. Форма цих пелюсток з виділеною центральною прожилкою подібна до рельєфних внутрішніх і проміжних пелюсток на батуринських розетках типів 4–6 (порівняй рис. 2.4–6, 3.4–6, 5).

Проведене порівняння розеток палацу Гончарівки та споруд Верхньої лаври і Михайлівського Золотоверхого собору Києва показує їх подібність за формою, рельєфними й мальованими рослинними і геометричними мотивами, кольорами поливи та способом прикріплення до стін. Відтворений декор розеток Мазепиної резиденції знаходить аналогії серед п'яти з восьми типів (I, II, IV, VII, VIII) лаврських розеток та в меншій мірі серед трьох таких деталей кінця XVII–XVIII ст. Михайлівського собору. В той же час орнаменти більшості батуринських розеток (типи 2–6, крім типу 1) мали самобутні оригінальні риси і не поступались майстерністю багатьом київським. Їх майстри не копіювали, а, радше, творчо перетлумачували зображення на відомих нам київських зразках. Як бачимо, вони досить своєрідні на різних типах розеток споруд Києва, навіть в межах одного Печерського монастиря, від скромніших і менших таких деталей Микільської церкви до пишних і найбільших розеток з бань Успенського та Михайлівського соборів.

Все це переконує в тому, що прийом оздоблення фасадів палацу І. Мазепи в Батурині керамічними глазурованими розетками перейняли з київського зодчества кінця XVII ст. Такий висновок узгоджується з думкою Ю. Ситого про походження майстрів усіх категорій керамічного убору того палацу з Києва.

За цим дослідником, формовочна глина пічних кахлів, розеток, геральдичних вставок та плиток підлог палацу Гончарівки тотожна. Вона є місцевою, але відмінною від глиняного тіста кахлів, знайдених в інших частинах Батурина. Ю. Ситий вважає, що усі ці керамічні деталі виготовили досконалі кахлярі, запрошені гетьманом з Києва [47]. Очевидно, вони відформували розетки з місцевої глини у Батурині, але могли привезти з собою готові різьблені дерев'яні форми, які вживали для прикрашення розетками тогочасних київських храмів.

Автор вже писав про те, що декорування фасадів і бань цегляних сакральних споруд керамічними розет-

ками було популярним у Києві XVII–XVIII ст. [48]. Цю техніку широко вживали в ході інтенсивного будівництва там церков і трапезних коштом І. Мазепи.

Зокрема, фундовані ним Богоявленський (1690–1693 рр.) та Микільський (1690–1696 рр.) собори Києва також мали пояси керамічних розеток на завершених фасадах та підбанях. На жаль, вони втрачені разом з цими шедеврами українського зодчества, зруйнованими у 1934–1935 рр., і відомі лише за фото обох храмів XIX – початку XX ст. [49]. Довершена барокова архітектура та пластичний декор Микільського собору з наріжними тричетвертними колонами на високих п'єдесталах, коринфськими капітелями та антаблементом з розетками, імовірно, вплинули на композицію екстер'єру палацу Гончарівки. Можна припустити, що після побудови того собору його київські декоратори оформили розетками та іншими керамічними оздобами Мазепину резиденцію у Батурині між 1696 р. та 1700 р.

У XVII–XVIII ст. за взірцем орнаментативної авторитетних храмів Києва і, можливо, за участю київських майстрів керамічними розетками опорядили кілька переважно монастирських церков Київщини, Чернігівщини та Полтави [50]. Відзначимо, що палац Гончарівки був єдиною відомою мурованою житловою будівлею в Україні, яку прикрасили керамічними розетками (включаючи пізні імітації кам'яниць козацької доби).

Таким чином, виняткове використання у декорі головної резиденції І. Мазепи в Батурині вищерозглянутого прийому оздоблення храмів передової школи київського зодчества свідчить про унікальність, багатство і національний колорит цієї споруди. Триповерховий архітектурний дизайн, високохудожні керамічні глазуровані поліхромні облицювання та своєрідне поєднання західної і української орнаментативної барокової стилі виділяли столичний палац гетьмана серед цивільних будинків козацької держави.

ПОСИЛАННЯ

1. Логвинська Л., Тищенко О. Майоліка. – К., 1966. – С. 88, 89; Чапенко М. Архитектура Левобережной Украины XVII–XVIII веков. – М., 1967. – С. 211–215, 218; Килессо С.К. Керамика в архитектуре Украины. – К., 1968. – С. 9–10; Історія українського мистецтва. – Т. 3. – К., 1968. – С. 331. – Гл. 244; Кошовий О.П. Будівельна кераміка України. – К., 1988. – С. 96.
2. Ситий Ю., Мироненко Л. Декоративні кахлі з оздоблення нововиявленої споруди палацового комплексу Івана Мазепи на Гончарівці // Сіверянський літопис. – 2010. – № 4–5. – С. 15.
3. Мезенцев В. Декор палаців І. Мазепи в Батурині за матеріалами розкопок 2009 р. // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. – Вип. 3. – К. – Глухів, 2010. – С. 155–157. – Рис. 3, 5, 6; його ж. Західні, українські та російські прийоми в архітектурі й декорі палацу І. Мазепи в Батурині // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. – Вип. 6. – К. – Глухів, 2013. – С. 227–228. – Рис. 3, 12; Ситий Ю., Мироненко Л. Декоративні кахлі з оздоблення нововиявленої споруди палацового комплексу Івана Мазепи на Гончарівці. – С. 12–15; Когут З., Мезенцев В., Коваленко В., Ситий Ю. Історико-археологічні дослідження гетьманських резиденцій Батурина. – Торонто, 2011. – С. 10, 13–14; Мироненко Л., Ситий Ю. Барокова архітектура Батурина останньої чверті XVII – початку XVIII ст. // Чернігівські старожитності: збірник наукових праць. – Вип. 3 (6). – Чернігів, 2016. – С. 111–112; Мироненко Л.В. Керамічний комплекс Батурина XVII – початку XVIII ст. Автореферат канд. дисертації. – К., 2017. – С. 10.

4. З 2001 р. проект історико-археологічного вивчення Батурина спонсорують Програма дослідження східної України ім. Ковальських при Канадському інституті українських студій (КІУС) Альбертського університету в м. Едмонтоні, Понтифікальний інститут середньовічних студій Торонтського університету та Дослідний інститут «Україніка» в м. Торонто у Канаді. Головою Програми ім. Ковальських є директор КІУС проф. Володимир Кравченко. Попередній директор КІУС, провідний історик Гетьманщини, проф. Зенон Когут є науковим дорадником Батуринського проекту. Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. Липинського у м. Філадельфії в США надав грант на історико-археологічні студії Батурина у 2016–2017 рр. Роман та св. п. Володимира Василюшини (Філадельфія) є щедрими меценатами Батуринського проекту. Розкопки цього міста та публікацію їх матеріалів підтримують субсидіями Чернігівська обл. держ. адміністрація, Ліга українців Канади, Ліга українок Канади, Союз українок Канади (Відділ ім. св. кн. Ольги), фундація «Прометей», Кредитова спілка «Будучність», Українська кредитова спілка та український ресторан «Золотий лев» в Торонто.

5. Мезенцев В. Про стиль архітектури палацу І. Мазепи в Батурині за рисунком 1744 р. та археологічними даними // Батуринська старовина. Збірник наукових праць, присвячений 300-літтю Батуринської трагедії. – К., 2008. – С. 216–235; його ж. Декор палаців І. Мазепи в Батурині за матеріалами розкопок 2009 р. – С. 151–163; його ж. Реконструкція та порівняльний аналіз керамічного герба І. Мазепи з декору його палацу в Батурині // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. – Вип. 4. – К. – Глухів, 2011. – С. 163–171; його ж. Західні, українські та російські прийоми в архітектурі й декорі палацу І. Мазепи в Батурині. – С. 220–234; його ж. Дискусійні питання про розміри, архітектурний тип та аналогії палацу І. Мазепи на Гончарівці // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. – Вип. 7. – К. – Глухів, 2014. – С. 26–38; його ж. Мощення підлог палацу І. Мазепи у Батурині: комп'ютерні реконструкції та порівняльний аналіз // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. – Вип. 8. – К. – Глухів, 2015. – С. 133–144; його ж. Західні аналогії конструкцій підлог Мазепиного палацу в Батурині // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. – Вип. 9. – К. – Глухів, 2016. – С. 196–210; Mezentsev V. Mazepa's Palace in Baturyn: Western and Ukrainian Baroque Architecture and Decoration // Poltava 1709: The Battle and the Myth / Ed. S. Plokhly. – Cambridge, Mass. – 2012. – Р. 433–470; Когут З., Мезенцев В., Коваленко В., Ситий Ю. Історико-археологічні дослідження гетьманських резиденцій Батурина. – С. 11–16; Вказ. автори. Розкопки на садибі Івана Мазепи та фортеці Батурина у 2011 р. – Торонто, 2012. – С. 11–16; Когут З., Мезенцев В., Ситий Ю., Скороход В. Розкопки у Батурині 2012 р. Культура козацької еліти Мазепиного двору. – Торонто, 2013. – С. 11–14; Вказ. автори. Археологічні дослідження у Батурині 2013–2014 рр. Палади Івана Мазепи та Кирила Розумовського. – Торонто, 2015. – С. 14–25; Когут З., Мезенцев В., Ситий Ю. Розкопки у Батурині 2015 року. Реконструкції інтер'єрів палацу Івана Мазепи. – Торонто, 2016. – С. 9–22. Див. також посилання 7.

6. Ленченко В. Палац гетьмана Івана Мазепи в Батурині // Пам'ятки України. – № 3. – К., 2003. – С. 32.

7. Вказ. праця. – С. 31–33; Ленченко В. Невідомий палац гетьмана Івана Мазепи в Батурині // Батуринська старовина. Збірник наукових праць, присвячений 300-літтю Батуринської трагедії. – К., 2008. – С. 244–246; Коваленко В., Мезенцев В., Моця О., Ситий Ю. Батурин археологічний // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 295-ї річниці з дня смерті гетьмана України Івана Мазепи та 10-річчя заповідника «Гетьманська столиця» 25–26 травня 2004 р., м. Батурин. – Ніжин, 2006. – С. 88; Коваленко В.П., Мезенцев В.І., Ситий Ю.М. Новий етап в дослідженнях гетьманської столиці // Історико-культурні надбання Сіверщини у контексті історії України. Збірник наукових праць. – Глухів, 2006. – С. 88; Коваленко В., Мезенцев В. Резиденція гетьмана Івана Мазепи на Гончарівці в Батурині // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – Вип. 52. – № 5. – Чернігів, 2008. – С. 9–10; Вечерський В. Гетьманські столиці України. – К., 2008. – С. 185–186; його ж. Містобудівний устрій Батурина у контексті українського містобудування доби Гетьманщини // Батуринська старовина. Збірник наукових праць. – Вип. 2 (6). – Чернігів, 2011. – С. 51; Реброва Н.Б. та ін. Батурин: історія в пам'ятках: Путівник Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця». – Ніжин, 2008. – С. 24–28; Осадчий Р.М. Археологічна спадщина Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в м. Батурин та визначення зон охорони археологічного культурного шару // Праці Науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень. – Вип. 8. – К., 2013. – С. 292–293. Див. також посилання 5.

8. Мезенцев В. Про стиль архітектури палацу І. Мазепи в Батурині. – С. 217–219; його ж. Західні, українські та російські прийоми

в архітектурі й декорі палацу І. Мазепи в Батурині. – С. 221–226; Когут З., Мезенцев В., Ситий Ю., Скороход В. Розкопки у Батурині 2012 р. Культура козацької еліти Мазепиного двору. – С. 12–14.

9. Вечерський В. Гетьманські столиці України. – С. 185. Див. також посилання 8.

10. Див. посилання 19, 23.

11. Ситий Ю., Мироненко Л. Декоративні кахлі з оздоблення нововиявленої споруди. – С. 12, 14. – Рис. 1:І-ІV.

12. Мезенцев В. Декор палаців І. Мазепи в Батурині за матеріалами розкопок 2009 р. – С. 155–156. – Рис. 5; Когут З., Мезенцев В., Коваленко В., Ситий Ю. Історико-археологічні дослідження гетьманських резиденцій Батурина. – С. 10, 13–14.

13. Фінадоріна Д.В. Керамічні полив'яні розетки архітектурних пам'яток Верхньої лаври // Лаврський альманах. – Вип. 19. – К., 2007. – С. 53–58.

14. Вказ. праця. – С. 54–55. – Іл. 1:1.

15. Ситий Ю., Мироненко Л. Декоративні кахлі з оздоблення нововиявленої споруди. – С. 12. – Рис. 1:І.

16. Фінадоріна Д.В. Керамічні полив'яні розетки архітектурних пам'яток Верхньої лаври. – С. 54–56.

17. Ситий Ю., Мироненко Л. Декоративні кахлі з оздоблення нововиявленої споруди. – С. 12. – Рис. 1:ІІ.

18. Фінадоріна Д.В. Керамічні полив'яні розетки. – С. 54–57.

19. Ситий Ю., Коваленко В., Мезенцев В., Моця О. та ін. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в смт. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської області в 2007 р. // Науковий архів Інституту археології НАН України (НА ІА НАНУ). – 2007. – Рис. 317, 319.

20. Там само.

21. Ситий Ю., Мироненко Л. Декоративні кахлі з оздоблення нововиявленої споруди. – С. 12. – Рис. І:ІV. Див. також посилання 12.

22. Фінадоріна Д.В. Керамічні полив'яні розетки. – С. 52.

23. Мезенцев В. Декор Мазепиного палацу в Батурині: італійське та українське бароко // Історико-культурні надбання Сіверщини у контексті історії України. Збірник наукових праць. – Глухів, 2006. – С. 76–77; Коваленко В., Моця О., Ситий Ю. та ін. Науковий звіт про археологічні роботи 1995 р. на території смт. Батурина Бахмацького району Чернігівської області та археологічні розвідки на Чернігівському Задесенні // НА ІА НАНУ. – 1995. – С. 17. – Рис. 28, 1–8; Ситий Ю., Коваленко В., Мезенцев В. та ін. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Державного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в смт. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської області в 2004 р. // НА ІА НАНУ. – 2004. – С. 69. – Рис. 241–244; Вказ. автори. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в м. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської області у 2010 р. // НА ІА НАНУ. – 2010. – С. 20–21. – Рис. 22, 24.

24. Ситий Ю., Мироненко Л. Декоративні кахлі з оздоблення нововиявленої споруди. – С. 12. – Рис. 1:І-ІV; Мироненко Л., Ситий Ю. Барокова архітектура Батурина. – С. 111.

25. Висловлюю подяку Юрію Ситому (ЧНПУ) за важливі консультації про археологічні знахідки у Батурині та надані фото.

26. Ситий Ю. Мироненко Л. Перший кольоровий герб Івана Мазепи на декоративній кахлі // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірник наукових праць. – Вип. 19. – К. 2010. – С. 135; Мезенцев В. Реконструкція та порівняльний аналіз керамічного герба І. Мазепи. – С. 165. – Рис. 2–5; Когут З., Мезенцев В., Коваленко В., Ситий Ю. Історико-археологічні дослідження гетьманських резиденцій Батурина. – С. 13–15.

27. Див. детально Мезенцев В. Західні, українські та російські прийоми в архітектурі й декорі палацу І. Мазепи в Батурині. – С. 230. – Рис. 3, 12, 15.

28. Мироненко Л., Ситий Ю. Барокова архітектура Батурина. – С. 112.

29. Фінадоріна Д.В. Керамічні полив'яні розетки. – С. 53–57. – Табл. 1.

30. Щиро дякую дирекції Національного заповідника «Софія Київська» за дозвіл обміряти й сфотографувати керамічні розетки, що зберігаються у його фондах в 2005 р.

31. Див., наприклад, Hewryk T.D. The Lost Architecture of Kiev. – 2 ed. – The Ukrainian Museum, New York, 1987. – Р. 14–15.

32. Ситий Ю. Гетьманські палади Івана Мазепи в Батурині та деталі їхнього оздоблення // Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. Збірник наукових праць. – К., 2008. – С. 265–266; Ситий Ю., Осадчий Є. Традиції в цивільній архітектурі Лівобережної України другої половини XVII–XVIII ст. // Батуринська старовина: Збірник наукових праць. – Вип. 2 (6). – Чернігів, 2011. – С. 53–55; Сытый Ю.Н., Мироненко Л.В. Влияние русской архитектурной традиции на кирпичное производство и внешний декор зданий Батурина конца XVII века // Проблемы сохранения культурного

насліддя. – Брянск, 2012. – С. 121; Мироненко Л., Ситий Ю. Барокова архітектура Батурина. – С. 110–112.

33. Див. посилання 5.

34. Виногородська Л., Ситий Ю. Батуринська кахля. – Пам'ятки України. – 2008. – № 3. – С. 36–38; Ситий Ю., Мироненко Л., Декоративні кахлі з оздоблення нововиявленої споруди. – С. 15.

35. Див. посилання 25.

36. Див. посилання 29.

37. Мезенцев В. Мощення підлог палацу І. Мазепи у Батурині. – С. 137–141; Когут З., Мезенцев В., Ситий Ю., Скороход В. Археологічні дослідження у Батурині 2013–2014 рр. Палаці Івана Мазепи та Кирила Розумовського. – С. 16–25; Мироненко Л.В. Керамічний комплекс Батурина XVII – початку XVIII ст. – С. 10.

38. Див., наприклад, Hewryk T.D. The Lost Architecture of Kiev. – Р. 13–55, Таранушенко С.А. Пам'ятки архітектури Київської губернії. – Харків, 2011. – С. 58–59, 64, 83, 87, 97–98, 100, 105, 109–110, 118, 120.

39. Див. посилання 29.

40. Див. посилання 30. Фото шести з цих керамічних розеток опубліковано (без даних про їх розміри) у розділі: Виногородська Л. Архитектурно-декоративна кераміка // Національний заповідник «Софія Київська». – К., 2004. – С. 414–415.

41. Фінадоріна Д.В. Керамічні полив'яні розетки. – С. 52, 54–58.

42. Вказ. праця. – С. 54.

43. Вказ. праця. – С. 54–57. – Іл. 1. – Табл. 1.

44. Виногородська Л. Архитектурно-декоративна кераміка. – С. 414–415; Історія українського мистецтва. – Т. 3. – Іл. 244.

45. Фінадоріна Д.В. Керамічні полив'яні розетки. – С. 55–57. – Іл. 1.

46. Див. посилання 18.

47. Ситий Ю., Мироненко Л. Декоративні кахлі з оздоблення нововиявленої споруди. – С. 13.

48. Мезенцев В. Декор палаців І. Мазепи в Батурині за матеріалами розкопок 2009 р. – С. 156–157; його ж. Західні, українські та російські прийоми в архітектурі й декорі палацу І. Мазепи в Батурині. – С. 227–228.

49. Вечерський В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. – К., 2002. – С. 69, 79.

50. Вечерський В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України. – К., 2005. – С. 23, 227; Таранушенко С.А. Пам'ятки архітектури Київської губернії. – С. 153, 154, 163; Фотоархів Таранушенка С.А. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського у Києві. – Фонд 278. – № 522.

Мезенцев В.И. Керамические розетки из декора дворца И. Мазепы в Батурине: компьютерные реконструкции и киевские аналогии

В статье на основе найденных фрагментов керамических поливных розеток рассматриваются их орнаментация, размеры и прием украшения этими деталями фасадов резиденции гетмана И. Мазепы в Батурине. Публикуются компьютерные реконструкции шести типов целых розеток и проводятся сравнения с киевскими образцами. Аргументируется версия о трехэтажности и исключительном богатстве, разнообразии и киевском происхождении керамического декора дворца.

Ключевые слова: Батурин, Гончаровка, дворец И. Мазепы, керамические розетки, компьютерные реконструкции, аналогии в Киеве.

Mezentsev V.I. Ceramic rosette decoration of Ivan Mazepa's palace in Baturyn: computer reconstructions and Kyivan analogies

On the basis of excavated fragments of glazed ceramic rosettes, this article examines the method of adorning the facades of Hetman Ivan Mazepa's residence in Baturyn with these details. It presents computer reconstructions of six types of rosettes and compares them to Kyivan counterparts. The results support the assertion that this palace had a three-story design and an exceptionally rich and varied embellishment borrowed from Kyivan architecture.

Key words: Baturyn, Honcharivka, Ivan Mazepa's palace, ceramic rosettes, computer reconstructions, Kyivan analogies.

15.04.2016 p.

УДК 930.1(44:477)«17»

Є.М. Луняк

ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНА В РОКИ ПІВНІЧНОЇ ВІЙНИ (ЗА СВІДЧЕННЯМИ ФРАНЦУЗЬКИХ СУЧАСНИКІВ)

У статті розглянуто стан ознайомлення французької громадськості з перебігом подій Північної війни на землях Чернігово-Сіверщини в 1708–1709 рр. Здійснено комплексний аналіз праць французьких сучасників, таких як Вольтер, Анрі-Філіпп де Лімьє, Іван Нестезюрнау, Елеазар де Мовійон та ін.

Ключові слова: історіографія, Україна, Франція, Північна війна, Іван Мазепа, Чернігово-Сіверщина.

Події початку XVIII ст. в Україні довгий час викликали найбільшу цікавість на заході, зважаючи на те доленосне значення, котре вони мали для Європи. У тогочасній французькій пресі висвітлювалися такі акти, як зрада Мазепи та перехід його на бік шведів, жаклиний розгром Батурина та вбивство його мешканців, руйнація Січі, нищівна поразка армії Карла XII і тріумфальна та для багатьох неочікувана перемога росіян під Полтавою, втеча шведського короля разом з Мазепою під захист турків, похід козаків Пилипа Орлика разом з татарами та поляками на Україну, Прутський похід Петра I і його поразка. Україна знову опинилася в епіцентрі європейської уваги, ставши ареною жорстоких і кровопролитних бойових дій. Французька преса регулярно повідомляла новини з України. Зокрема, про батуринську трагедію вмістили передовиці популярні французькі видання «Gazette de France», «Paris Gazette», «Mercure Historique et Politique», «Lettres Historiques» та ін. Аналіз тогочасних західних повідомлень про Україну був здійснений Теодором Мацьківом [6]. Стурбовані реляції у зв'язку з розгромом шведів і наступом росіян на Україні відправляв до Парижа французький амбасадор у Константинополі у 1692–1711 рр. Шарль де Феріоль, маркіз д'Арженталь (1652–1722), виказуючи співчутливе ставлення до козаків [8, с. 142].

Символом появи на європейській авансцені нової могутньої імперії на початку XVIII ст. стала Полтава (у французьких творах ця назва подавалася найчастіше як «Pultawa» чи «Pultava»). Як зазначав французький посол при дворі Станіслава Лещинського в 1707–1710 рр. маркіз Жан-Луї д'Юссон де Боннак (1672–1738), поразка шведів під Полтавою стала великою несподіванкою й спричинила стурбованість і занепокоєння в європейських дворах [10, р. 122]. До слова, очевидно, саме Боннак, який відзначився й на ниві історіописання, був першим французом, котрий переказав відому байку Яна-Хризостома Пасека про ганебне покарання молодого Мазепи польським вельможею за заливання до своєї дружини [5, с. 97]. Ця амура пригода, розпопуляризована Вольтером, стала згодом сюжетом багатьох мистецьких творів.

Неодноразово згадував у своїх дипломатичних звітах про діяльність Мазепи барон Жан-Віктор де Безенваль де Брюнстат (1671–1736), який в 1707–1710 рр. був французьким послом при дворі Карла XII. Стурбований новинами з України Людовік XIV, який пильно стежив за

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СІВЕРЩИНА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Випуск 10

Технічний редактор – *В.В. Ісаєв*
Дизайн обкладинки – *Ю.О. Москаленко*
Комп'ютерне складання – *В.В. Ісаєв*
Коректура – *С.П. Жукова, О.І. Мошик*

Редакційна колегія збірника залишає за собою право на стилістичне, лексичне, орфографічне та пунктуаційне редагування матеріалів.

Надані авторами рукописи не рецензуються і не повертаються.

Листування з авторами на сторінках збірки не ведеться.

За достовірність фактів, посилань, приміток, коментарів відповідає автор (автори) публікації.

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів) публікацій.

Підписано до друку 04.05.2017 р.

Формат 60×84/8.

Ум. друк. арк. 59,52. Обл.-вид. арк. 75,32.

Наклад 100 прим. Зам. № 1392.

Видавець

Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК
(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 2429 від 07.02.2006 р.);
вул. Лаврська, 9, корп. 19, м. Київ, 01015, Україна;
тел.: +380 (44) 2807879; e-mail: m-center@ukr.net

Виготовлювач

ПП. Лисенко М.М.

М. Ніжин, вул. Шевченка, 20
тел./факс: +380-4631-90995; e-mail: milanik@land.ru

УДК 94(477.5)+908(477.5)